

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дпсн Пламен Петров Калчев

Софийски университет „Св. Климент Охридски”

Рецензията е част от процедурата на конкурса за доцент по професионално направление 3.2. Психология (Психология на развитието в детска и юношеска възраст), обявен в ДВ бр. 24 от 17.03.2023 г. за нуждите на Философски факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски”, катедра Обща, експериментална, развитийна и здравна психология. Разработена е въз основа на Закон за развитието на академичния състав в Република България и Правилник за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ "Св. Климент Охридски".

В посочения конкурс участва един кандидат – гл. ас. д-р по психология Светлина Георгиева Колева.

Гл. ас. д-р Светлина Колева е завършила Национална гимназия за древни езици и култури „Константин- Кирил Философ“, бакалавърска степен по психология в Софийски университет „Св. Кл. Охридски“ през 2004 г. и магистърска степен по Детско-юношеска и училищна психология (диагностика и консултиране), също в Софийски университет през 2006 г. Придобила е научна и образователна степен по 3.2. Доктор по психология (Психология на развитието в детска и юношеска възраст) през 2018 г., след защитен дисертационен труд в СУ „Св. Климент Охридски“ на тема „Трикомпонентен модел на психопатни личностни характеристики в юношеска възраст“. От 10.2014 е хоноруван асистент, от 6.2016 е асистент, а от 5.2018 г., главен асистент по Психология на развитието в детска и юношеска възраст в СУ „Св. Климент Охридски“. За периода 2005–2014 г. е преминала обучение за психодрама асистент и за психодрама-терапевт.

1. Изследователска дейност и резултати

За конкурса Светлина Колева е представила три монографични труда:

1. *Садистични наклонности в юношеска възраст. Част 1. Скали за оценка.* С.: Изток-Запад, 2020 г. (в качеството на хабилитационен труд).
2. *Садистични наклонности в юношеска възраст. Част 2. Личностни детерминанти.* С.: Изток-Запад, 2021 г.
3. *Триархичен модел на психопатни личностни черти в юношеска възраст.* С.: Изток-Запад, 2019 г., разработен въз основа на дисертационното изследване за присъждане на научна и образователна степен Доктор по психология.

Освен трите монографични труда, от списъка на публикациите – общо 22, за рецензиране са представени още три студии (в съавторство), една самостоятелна статия и самостоятелна глава от книга (на английски език).

В хабилитациония труд – *Садистични наклонности в юношеска възраст. Част 1. Скали за оценка*, са включени 7 авторски глави, първата от които представя теоретичен анализ на садизма: параметри за дефиниране и подходи за оценка, а останалите: конструиране на изследователски инструменти – самоописателни скали за оценка на асоциирани със садистичните прояви личностни черти. От тази гледна точка първата глава има принципно важно значение, като разглежда в детайли самото понятие в исторически план, с акцент върху психоаналитичната парадигма (З. Фройд, М. Клайн и др.), както и съвременни възгледи за интерпретация на садистичните прояви, в частност от позицията на т.н. „заплашен еготизъм“. От съществено значение е дефиницията за садистичните наклонности, като „комбинация от различни поведенчески, когнитивни и междуличностни

характеристики, свързани с причиняването на физическа или емоционална болка на други хора с цел тяхното контролиране или унижаване“. Подобен възглед дава основание да се потърсят проекциите на садистичните наклонности във всекидневно срещани поведения или нагласи: от склонността да се унижават или да се тормозят околните до удоволствието, извлечено от гледането на филми, видове спорт с насилие или видеоигри. Подобни всекидневни прояви на жестокост характеризират субклиничния, или *всекидневен* садизъм, към които може да се отнесе и тормозът от връстниците в училище. Тезата за всекидневния садизъм има принципно важно значение при планиране на всяко едно от емпиричните изследвания, тъй като чрез нея се обосновава идеята за садизма не само като поле („територия“) на психиатрията или клиничната психология, но и на психологията на развитието. Подобни форми на садизъм, присъстващи значимо във всекидневието на човека, показват необходимостта от разработване на инструменти за оценка, като предпоставка за ранна идентификация на садистичните наклонности и работа върху превенция и интервенция на подобни прояви.

В рамките на теоретичния анализ са разгледани и проявите на сексуален садизъм, разграничаването на садизма от други антисоциални личностни черти, в частност от чертите на т.н. Тъмна триада. Разгледан е и дискусияният въпрос за садистичното личностово разстройство и в частност има ли основания за възстановяването на отпадналата в DSM-IV диагностична категория. Заключителните параграфи на тази глава са посветени на ролята на садизма в антисоциалното поведение, както и на възрастовата перспектива: ранни прояви и развитийни пътеки.

Съдържанието на тази глава е разгледано по-подробно в рецензията, поради нейното принципно значение за планиране на серията от емпирични изследвания: заедно със систематизацията на основните параметри за анализ, акцентът върху всекидневния садизъм позволява разработване на инструментариум, предназначен за използване в масова, неклинична извадка. Същевременно у читателя възниква и въпросът за скалите за директна оценка на садизма. Очевидно садистичните прояви, като удоволствие от причинено страдание, унижаване, доминиране, подчинение и контрол се оценяват негативно на равнището на масовото съзнание и това поражда психометричен проблем, свързан с потенциалната дисимулация. Алтернативата е усилията да се съсредоточат върху разработването на инструменти за оценка на асоциирани със садистичните наклонности личностни черти, в по-малка степен уязвими към социално желателно отговаряне. Подобен подход би позволил индиректна/опосредствана оценка на садистичните черти, като същевременно би разширил перспективата на анализа. Именно този проблем е предмет на емпирично изследване в останалите глави на хабилитационния труд, в които последователно е представена адаптацията/конструиране на шест самоописателни личности скали. Накратко: пред така дефинираното емпирично изследване стоят два основни въпроса: (а) за кои личностни черти са налице както теоретични, така и емпирични аргументи относно връзката им със садистичните наклонности и (б) разработване на съответните инструменти за оценка. Решаването на тези два проблема е представено в следващите глави на хабилитационния труд.

В рамките на шест глави в детайли е представена адаптацията/конструирането на шест самоописателни скали в юношеска възраст: *Личностен въпросник за DSM-5: кратка форма* (PID-5-BF, Krueger et al., 2013) (върху 910 лица, с пълни данни), *Скалата Честност-скромност* от шестфакторния модел на личността (HEXACO, Lee & Ashton, 2004) (върху 655 лица), *Скала за озлобеност* (Marcus et al., 2014), (върху 2200 лица), *Скала за липса на страх* – оригинален инструмент, който няма чуждоезиков източник, конструиран върху 1658 лица, *Юношеската скала за психопатия* (CAIBSI, (Houghton et al., 2013) (върху 266 лица) и *Личностната скала за Макиавелизъм* (MPS, Dahling et al., 2009) (266 лица). При всяка от скалите, в съответствие със съвременните психометрични изисквания структурата при български юноши е оценена на два етапа: първо с помощта на експлораторен

факторен анализ, след което извлечената структура е валидирана с помощта на конфирматорен анализ. Резултатите дават основания в различна степен за промени при българската версия на инструментите: от възпроизвеждане на оригиналната структура, вкл. и на принадлежността на оригиналните айтеми (при *Скалата Честност–скромност*, както и при *Личностната скала за Макиавелизъм*), до минимални промени (замяна на един от оригиналните айтеми при *Личностен въпросник за DSM-5: кратка форма*), до отпадане на част от айтемите и промяна в броя на факторите (при *Юношеската скала за психопатия*). Всъщност най-съществена промяна е налице при *Скалата за озлобеност* (която впоследствие се оказва един от най-силните предиктори на садистичните наклонности): при конструирането на българския вариант, с оглед на спецификата на юношеската възраст са подбрани само 6 от 19-те оригинални айтема, някои от тях частично преформулирани, като са добавени и 4 нови айтема; налице са и данни за наличието на втори по-малък ситуативно специфичен фактор. Специален интерес представлява и конструирането на *Скалата за липса на страх*, като оригинален български инструмент. Накратко: разработването на българските версии на скалите е направено в съответствие със съвременните психометрични изисквания, процедурата е представено достатъчно детайлно, за да може читателя да се ориентира в начина на получаване на данните и тяхната интерпретация. Една препоръка тук се отнася до броят на изследваните лица при анализа на *Юношеската скала за психопатия* и *Личностната скала за Макиавелизъм* (върху 266 лица). Тъй като броят не е достатъчен голям, конфирматорният анализ е осъществен върху извадката от експлораторното изследване, което потенциално води до надценяване на степента на съответствие с емпиричната матрица. Ето защо, в перспектива структурата на двата инструмента е добре да бъде оценена върху втора, независима извадка.

В заключение: реабилитационният труд съдържа теоретичният модел и параметрите за анализ на садистичните наклонности, както и разработения инструментариум: скали за оценка на личностни черти, предназначени за индиректно измерване на садистичните наклонности. Това на свой ред позволява да се премине към следващия етап на изследването: оценка на прогностичните възможности на личностните черти, като детерминанти на садизма.

Вторият монографичен труд *Садистични наклонности в юношеска възраст. Част 2. Личностни детерминанти*. С.: Изток-Запад, 2021 г. анализира връзката на личностните черти със садизма. За решаването на тази задача са използвани както описаните в първия труд личностни черти, както и допълнителни черти, оценявани с помощта на скали, адаптирани от автора (*Тъмната триада – кратка версия*, за оценка на нарцисизъм, Макиавелизъм и психопатия), разработени в съавторство (напр. *Въпросник за емпатия - Торонто*) или вече налични у нас инструменти (за емпатия, нарцисизъм, морална неангажираност, гняв, враждебност и недоверие). Включването на допълнителни личностни черти в тестваните модели разширява перспективата на анализа, като позволява и сравнителен анализ на ефектите на личностните черти, скалите за оценка, на които са разработени в първата част на изследването, с останалите променливи. За оценка на садистичните наклонности са използвани пет скали, адаптирани/конструирани у нас: за садистично личностово разстройство (ССЛР), за садистични наклонности (VAST), за цялостна оценка на садистичните тенденции (CAST), за садистичната личност (ASP) и Шестфакторна юношеска скала за садизъм (ЮСС-6). Общо монографичният труд представя 12 изследвания, с тестване на структурни модели, в които като зависими променливи са дефинирани петте мерки за садизъм (вкл. и техните компоненти), регресиращи върху личностните черти. Специален интерес в частност представлява дефинирането на *алтернативна Тъмна триада*, в която като компоненти са включени ниско рав-

нище на честност-скромност, озлобеност и липса на страх. В серия от изследвания авторът показва, че този вариант е с по-добри прогностични възможности по отношение на садистичните наклонности, в сравнение с традиционната тъмна триада, включваща нарцисизъм, Макиавелизъм и психопатия. Данните са анализирани и интерпретирани коректно, като при по-сложните структурни модели, с няколко зависими променливи или при оценката на медиаторни ефекти, за оценка на степента на съответствие са използвани методите на структурното моделиране (SEM). Без да се разглеждат в детайли, резултатите потвърждават прогностичните възможности на заложените в моделите личностни черти, а оттук и възможността за индиректна оценка на садистичните наклонности, с помощта на „личностни детерминанти“. Силно впечатлява също така извеждането на скрининги, които, въпреки ограничения брой айтеми, обясняват значителен процент от дисперсията на садистичните наклонности: напр. скринингът, формиран от *Озлобеност + Антагонизъм* (общо 15 айтема) обяснява 68,1% от дисперсията на садистичните наклонности (оценени с помощта на *Шестфакторна юношеска скала за садизъм*, ЮСС-6).

Третият монографичен труд *Триархичен модел на психопатни личностни черти в юношеска възраст*. С.: Изток-Запад, 2019 г. е разработен въз основа на защитения дисертационен труд на кандидата. Тъй като трудът вече е рецензиран и успешно защитен, тук той ще бъде представен само накратко. На базата на теоретичен анализ и емпирични данни е изследван проблемът за психопатните черти в юношеска възраст. Оценката на подобни черти при юношите е актуална изследователска задача, отразяваща усилията за идентифициране на етиологията на психопатната личност във възрастов план, с оглед на ранната оценка и интервенция. В съответствие с доминиращия количествен (дименсионален) подход за измерване на психопатните черти, важен аспект на проблема е разработването на адекватен инструментариум, предназначен за използване в масова (неклинична) извадка. Изследването се базира на триархичния модел на К. Патрик и съавтори (Patrick et al., 2009), разграничаващ три частично припокриващи се фенотипни блока – *Невъздържаност*, *Дързост* и *Бруталност*. Акцентът е върху обяснителните възможности на модела за разбирането, както на адаптивното (но увреждащо другите) функциониране на психопатната личност, така и на асоциалните (криминални) прояви. Факторната структура на *Триархична мярка за психопатия* (TriPM, Patrick, 2010), самооценъчен въпросник, операционализиращ *Триархичния модел*, е осъществена върху 1061 юноши на два етапа, върху независими извадки, с помощта на експлораторен и конфирматорен факторен анализ, като резултатите свидетелстват за малък брой размествания на айтемите, които авторът обосновава съдържателно. Връзките между трите фенотипни блока *Невъздържаност*, *Дързост* и *Бруталност* съответстват на теоретичните очаквания и потвърждават конструктната валидност на инструмента. В рамките на изследването е адаптиран и въпросникът за *Тъмната триада – кратка версия*, за оценка на *Макиавелизъм*, *нарцисизъм* и *психопатия* (Jones & Paulhus, 2014), като оценката е извършена върху същата извадка, отново на два етапа. Оценката на конвергентната и дивергентната валидност на TriPM е потвърдена в рамките на корелационни връзки и структурни модели, с голям брой външни променливи: психопатни черти, коравосърдечност и неемоционалност, нарцисизъм, морална неангажираност, садистични наклонности и екстернализирани проблеми на развитието. Резултатите без съмнение потвърждават възможностите за използване на *Триархична мярка за психопатия* в юношеска неклинична извадка за изследователски и приложни цели. Като научен ръководител на дисертационното изследване познавам в детайли съдържанието на труда. От тази гледна точка е очевидно, че кандидатът е положил допълнителни усилия при подготовката на монографията, базирана на дисертационния труд. Освен съобразяването с изискванията за оформление на

един монографичен труд, е налице допълнително развитие на някои от темите, напр. разширена е частта за развитийните траектории на психопатните характеристики, обсъден е по-детайлно въпроса за ролята на фенотипния конструкт *дързост* в разбирането на психопатията, разширена е теоретичната рамка на нарцисизма при разглеждането на връзките между психопатия и нарцисизъм при оценка на валидността на Триархичната мярка, разгледани са по-детайлно половите различия по отношение на психопатията, като са представени типичните прояви при момчетата и при момичетата, както и влиянието на контекста. Посочената допълнителна работа преди публикуването на дисертационния труд без съмнение трябва да се оцени положително и свидетелства за отговорното отношение и самовзискателността на автора.

Освен посочените три монографични труда, списъкът с публикации, представен от кандидата, включва три студии и две статии. Тъй като две от студиите и една от статиите са част от хабилитационния труд, те няма да бъдат предмет на отделна оценка. Третата студия: „Факторна структура на Въпросник за проблемни личностни черти в детска възраст“, *Годишник на СУ, книга Психология, 108, 30-49*, представя изследване на личностни черти в предучилищна възраст, повишаващи риска от развитие на психопатна личност. Материалът е подготвен от колектив от седем автори, един от които е и рецензентът на настоящия конкурс. Поради тази причина в случая не е коректно тази публикация да бъде оценявана. От друга страна, изследването е осъществено в рамките на научен проект и поради тази причина ще споделя впечатленията си за Св. Колева като част от екипа, по-долу. Втората статия, с единствен автор Св. Колева, оценява ролята на враждебността и емпатията, като предиктори на агресивното, просоциално и избягващо поведение при юношите. Изследването е публикувано на английски език, в сборник на авторитетното международно издание Рътлидж, Ню Йорк (2018). Материалът затвърждава впечатлението на кандидата като прецизен изследовател на проблемното поведение през юношеството.

Участие в проекти:

Кандидатът е участвал в четири научни проекта, един от тях по национална програма „Млади учени и постдокторанти“, останалите три, по ФНИ, СУ „Св. Климент Охридски“.

1. Изследователски проект по националната програма „Млади учени и постдокторанти“ – „Злорадството като психологичен конструкт. Параметри за анализ и личностни детерминанти“ (2019–2021).
2. „Личностен въпросник за DSM-5: кратка форма. Факторна структура, надеждност и валидност в българска юношеска извадка“, ФНИ (2019).
3. „Апробация на въпросник за оценка на проблемни личностни черти в начална училищна възраст“, ФНИ (2018).
4. „Апробация на въпросник за оценка на проблемни личностни черти в детска възраст“, ФНИ (2017).

2. Учебна и преподавателска дейност

Кандидатът има академичен стаж от 9 години: две като хоноруван асистент, две като редовен асистент и пет – като главен асистент по Психология на развитието в детска и юношеска възраст, към катедра „Обща, експериментална, развитийна и здравна психология“, Философски факултет, Софийски университет.

Гл. ас. д-р Св. Колева води семинарни занятия по следните курсове по темата на конкурса: „Психология на развитието в детско-юношеска възраст“ – бакалавърска прог-

рама „Психология“, „Психология на развитието в детско-юношеска възраст“ – магистърска програма „Детско-юношеска и училищна психология (диагностика и консултиране)“, „Детска психология и педагогика“ – бакалавърска степен „Медицинска сестра“, както и лекции и семинарни занятия по „Интимни взаимоотношения“ – магистърска програма „Обща психология на английски език“.

Оценката на преподавателската и научната дейност за гл. ас. Св. Колева при всички проведени атестации е положителна, вкл. и оценката на студентите, съгласно резултатите от анонимното проучване.

Св. Колева е и практикуващ психолог и психотерапевт, работи с деца, юноши и техните семейства.

3. Лични впечатления от кандидата.

Личните ми впечатления за гл. ас. д-р Светлина Колева се отнасят от времето на следването ѝ в специалност Психология в Софийския университет – бакалавърска и магистърска степен по психология, както и от работата ѝ върху дисертационното изследване (на което, както посочих, съм бил научен ръководител), а също така и от академичната ѝ работа като асистент и гл. асистент през следващите години.

Според личните ми впечатления Светлина Колева е мотивирана и отговорна, с подчертани интереси към емпирични изследвания в областта на детската и юношеска психология. В работата си е човек с интересни и креативни идеи, които не се колебае да защитава и да следва до тяхната реализация. Заедно с това обаче е самокритична, умее да приема чужди аргументи, кооперативна е, с възможности за екипна работа. Любопитна е, обича професионалните предизвикателства и не се страхува да поема отговорност. Отзивите на студентите, популярността на водените от нея курсове, както и отношението на колегите от специалността, я характеризират като харесван и уважаван преподавател, авторитетен и взискателен, но и отзивчив към по-младите колеги. Тя има и успешна практика като детски и семеен психолог и психотерапевт.

Заклучение

Кандидатът без съмнение изпълнява минималните национални изисквания за заемане на академична длъжност „доцент“. Същевременно трябва да се посочи, че Софийският университет „Св. Климент Охридски“ е на първо място по професионално направление *Психология*, съгласно националната рейтинговата система. Водещото място на университета означава, че заемането на академична длъжност в СУ не трябва да се ограничава с минималните национални изисквания, а да отразява адекватно позицията на университета и равнището на провежданото в него обучение в съвременната силно конкурентна среда. От тази гледна точка смятам, че гл. ас. Светлина Колева без съмнение отговаря и на тези, по-същество по-високи критерии за заемане на академичната длъжност „доцент“.

В заключение:

- Представените за рецензиране две монографии, първата от които е в качеството на хабилитационен труд, отразяват по същество единно по замисъл и реализация изследване, посветено на проблема на индиректната оценка на садистичните наклонности – чрез дефиниране на значими личностни детерминанти. Този проблем е решен успешно чрез серия от емпирични изследвания, които в крайна сметка водят до създаване на кратки и икономични скринингови методи за идентификация на садистичните наклонности, чийто прояви по дефи-

ниция се разглеждат като социално неприемливи и съответно, трудни за емпирична оценка, основана на самоописателни скали. Подобен резултат без съмнение има както изследователски, така и чисто приложни аспекти, със значителен потенциал и за бъдещи изследвания. Авторът е демонстрирал високо равнище на професионална компетентност по отношение на формулирането на изходните хипотези, планирането и реализацията на серията от емпирични изследвания, както и отлични възможности за критична оценка на получените данни. Резултатите са анализирани с помощта на съвременните методи на структурно моделиране. Към съществените достойнства трябва да се посочат също така отличното структуриране на текста, както и професионалният език на изложението, които в значителна степен улесняват читателя.

Третото монографично изследване, базирано на успешно защитения дисертационен, предлага доразвиване и разширяване на изходния текст, което също свидетелства за критичността и вискателността на автора при представяне на резултати от емпирично изследване в публичното пространство.

- Академичният стаж на кандидата в СУ (в продължение на 9 години), популярността на водените от него курсове, отзивите от студентите и престижа сред колегите преподаватели еднозначно свидетелстват за високо равнище на преподавателската дейност.

Резултатите от научните изследвания и изпълнението на академичните задължения без съмнение характеризират Светлина Колева като специалист с високо равнище на професионална компетентност и задълбочена специализирана подготовка за академична и практическа работа.

Въз основа на представените публикации и изложените аргументи убедено препоръчвам на уважаемото жури да присъди на гл. ас. д-р Светлина Колева академична длъжност „доцент“ по професионално направление 3.2. Психология (Психология на развитието в детска и юношеска възраст) в СУ „Св. Климент Охридски“.

Дата 6 август 2023 година

Подпис:

проф. дпсн Пламен Петров Калчев